РЯБОКІНЬ Н.О.
(Полтавський держ. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка)

ЕКСПЛІЦИТНІ ТА ІМПЛІЦИТНІ НЕГОПОЗИТИВИ В ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

У наш час особливого значення набувають комунікативно-прагматичні лінгвістичні дослідження. Це характерно не лише для одиниць мови, а також і для одиниць мовлення, зокрема висловлювання, тексту. У центрі висловлювання взаємодія двох суб'єктів – мовця та слухача. Під час їхнього спілкування відбувається обмін думками, внаслідок якого мовець виголошує репліку, а слухач повинен її інтерпретувати та відреагувати. Опрацювання отриманої інформації слухачем може носити прихований (імпліцитний) характер, тому що репліка мовця може сприйматися неоднозначно. При цьому імпліцитне не є чимось другорядним, випадковим, зовнішнім; навпаки, воно виявляється як закономірна, істотна, властива мові форма функціонування [Багдасарян 1983, с. 135]. Розмежування експліцитного та імпліцитного змісту у висловлюванні дозволяє слухачу найбільш повно розкрити ту інформацію, яку потрібно було зрозуміти, і яка демонструє комунікативні інтенції мовця. Враховуючи всі протиріччя, які виникають при розгляді експліцитно або імпліцитно виражених висловлювань, дана проблема є актуальною для сучасної лінгвістики. Ми вирішили з'ясувати це співвідношення (експліцитне / імпліцитне) на основі негопозитивних висловлювань. Об'єктом дослідження виступатимуть діалогічні єдності, що містять негопозитивні мовленнєві акти, а предметом є мовні індикатори функцій згоди / незгоди (негопозитивні акти) в художньому мовленні.

У негопозитивній відповіді на запитання може бути мінімум словесної інформації, що передається словами *так* і *ні* або словами, співвідносними за змістом (*згодний, певна річ, без сумніву, це неможливо, хтозна* тощо). Для висловлення позитивної відповіді використовуються конструкції: *буду радий; щиро вдячний; чудова думка; люб'язно з вашого боку; із задоволенням; не заперечую*. Заперечення висловлюється за допомогою слів і словосполучень: *не можу погодитися; не впевнений; це неможливо* тощо. Подані слова та конструкції демонструють як експліцитну, так й імпліцитну згоду / незгоду. Якщо вивченню імпліцитних та експліцитних негопозитивів присвячено чимало зарубіжних лінгвістичних праць [Андрієвська 2005; Баландіна 2002; Осовська 2004 та ін.], то дослідження експліцитної / імпліцитної згоди / незгоди, на матеріалі української мови залишається поза увагою вітчизняних лінгвістів. Ми зосередимо увагу на дослідженні структурно-семантичних та прагматичних характеристик експліцитної / імпліцитної згоди / незгоди. При цьому ставляться і вирішуються такі завдання: 1) з'ясування поняття експліцитної та імпліцитної згоди / незгоди; 2) опис універсальних комунікативних моделей негопозитивних мовленнєвих актів; 3) виокремлення найбільш уживаних засобів їх реалізації. Ще Дж. Остін у своїх працях розрізняв експліцитні (явні) та імпліцитні (приховані) перформативи [Остин 1986, с. 67]. Необхідно зазначити, що під експліцитними засобами вираження згоди / незгоди ми розуміємо висловлювання, у семантичній структурі яких присутня сема очевидної згоди / незгоди. Інші висловлювання ми зараховуємо до імпліцитної згоди / незгоди.

Зараз докладніше зупинимося на розгляді експліцитної згоди / незгоди. У рамках досліджуваних діалогічних єдностей експліцитні негопозитивні висловлювання реалізуються за допомогою типових для української мови лексико-граматичних структур, які містять у своєму складі явне негопозитивне значення. Наприклад: *1)„– Згодні? – **Згодні, згодні**"(О.Олесь). 2)„– Мій майстер краси! Художник! – **Незгодний**. Я щасливіший за всіх художників світу!"(В. Минко).*

До найтиповіших індикаторів мовленнєвих актів згоди / незгоди належать перформативи в ролі предикатів, зокрема конструкція із дієсловом *погоджуватися, не суперечити, згоджуватися, не згоджуватися* та його формами, виражає схвалення ще не початої дії: *1)„– Сьогоднішній день матиме для нас епохальне значення… – Так і я думаю… **Погоджуюсь**, рішуче **погоджуюсь** з вами.” 2)„– Насамперед і найбільше ми можемо зробити для свого народу, і це наш головний обов'язок. Це така самозрозуміла річ. – Слушно, цілком слушно, товаришко! – Я вам **не суперечу**, навпаки, цілком **погоджуюся** з вами… ” 3)„– Треба насамперед мати талант… – Цілком з вами **згоджуюсь**. Треба носити в собі іскру Божу”(О.Олесь). 4) „На більшій голові й шапка дорожча. На меншій – менша й дешевша. І все тут правильно... – То я **не згоден**. Це знову плата за зріст. Плата за розмір, плата за об'єм ...” (О. Чорногуз).* Саме перформативи не описують дійсність, а є нею. Вони переважно виражені у формі першої особи однини теперішнього часу дійсного способу недоконаного виду. Перформативи – надійний та найбільш повний репрезентант негопозитивної функції. Висловлювання-дії, які пізніше отримали назву перформативних, утілюють негопозитивний мовленнєвий акт за умови спілкування „я – ти – тут – тепер” [Формановская 2007, с. 67]: *Я погоджуюся, Я згоден, Не згоден, Заперечую.* За В.В. Богдановим, цьому типу висловлювань (перформативному) властиві: 1) еквіакціональність (дорівнюють дії); 2) неверифікованість (відсутність перевірки за критерієм істинності / хибності); 3) автореферентність (одночасність моменту мовлення і дійсності – реальної дії, яка змінює відношення в світі); 4) автономінативність (назва самих себе – особливо в прямих мовленнєвих актах); 5) еквітемпоральність (збіг часу мовлення і часу дії) (Цит. за: [Формановская 2007, с. 277]).

Комунікативи *так / ні* використовуються в ситуаціях згоди / незгоди як схвальна / заперечна відповіді на питання слухача: *1)„– Любила?! – **Так**, я тебе любила і люблю.” 2)„– Зо мною? – **Ні**, одна! ” (О. Олесь).* А також, коли мовець погоджується / не погоджується на пропозицію співрозмовника: *1)„– А не хотів б перейти на іншу дільницю? – **Ні**. Навіщо?.. **Ні, ні!** ” (О. Довженко). 2)„– Ми вас запрошуємо до себе. – О **так, так**, – підтримав його добряк Осмоловський” (О. Чорногуз).*

Так / ні вживається насамперед в ситуації згоди / незгоди, коли мовець згоден / незгоден із думкою слухача і схвалює / заперечує її: *1)„– Та він з панів. –**Так**” (О. Довженко). 2)„– Я завоював… – **Ні**. Це так здається тобі” (О. Довженко). 3)„– А гребля – чудо! І Дніпро там синій – синій. – **Так**… Дніпро синій…” (О. Довженко)*

Згода / незгода виражається нечленованими модальними реченнями. Граматичну основу цих речень складають модальні слова зі значенням ствердження *(добре, гаразд, звичайно, зовсім, правильно, справді)* і заперечення *(напевне, нізащо* тощо*)* у яких мовець демонструє повне схвалення / несхвалення планованої або вже початої дії співрозмовника: *1)„– Все, домовилися, кінчили з цим. – **Гаразд**” (Ю. Мушкетик). 2)„– Так в середу або в п'ятницю. – **Добре, добре**, до побачення!” 3)„– А хіба не правда? – гукнув Іван. – **Звичайно, ні**” (О. Олесь). 4)„– Все, домовилися, кінчили з цим. – **Правильно,** – Бас прийняв руку” (Ю. Мушкетик). 5)„– Будьте ласкаві, вперед! Дуже прошу! – Ні, **нізащо**…”(Остап Вишня).*

Для повноти згоди у висловлюваннях-реакціях використовуються повтори слів. Наведені конструкції також уживаються для підтвердження / заперечення слів співрозмовника, наприклад*: 1) „– А десь тропа тут, певно, єсть! Не може буть, щоб люди тут ніколи не блукали. В такому лісі всяк заблуде! – **Звичайно**, тут не диво заблудити.” 3*)„– Дивись, який розумний! – **Зовсім** не розумний.. 5)„– Здається, пан Ян спить. – **Справді**, пан Ян заснув…” (О. Олесь).*

Форми дієслова *брехати,* оформляють ситуації експліцитної незгоди, заперечення: *„Старіюся, от і схудла. – Ой **не бреши**, сестро. По очах бачу, що щось*

не так…" (В. Минко). Мовець використовує дієслово *брехати* для того, щоб указати на неправдивість повідомлення співбесідника і наполягти на своїй думці. Дієслова у висловлюваннях-реакціях часто вимовляються з окличною інтонацією, яка передає гнів, невдоволення мовця: *1),, – Красиве… – **Брешеш!**" (Ю. Мушкетик). 2),, – Не дотягнув. – **Брешеш** же, брешеш! – закричала Клава… " (Ю. Мушкетик)*

У конструкціях згоди з „модальними синтаксемами (вставними словами)" [Вихованець 1993, с. 276] *мабуть, може, можливо, само собою, отже, певно, очевидно* мовець виражає можливість схвалення / заперечення планованої або початої дії співрозмовника: *1),, – Я маю його... за старшого товариша. Порадника. І саме через це переживаю особливо. – **Мабуть**, так, – через силу погодилася вона" (Ю. Мушкетик). 2),,– Краще далі бути від сусідів. – **Може**, й ви маєте рацію" (О. Олесь).* 3*) „– Сонце десь там, у небі, а ми на грішній землі. – **Можливо,** – погодився він, – це таки правда, технічно... Але архітектурно..." (Ю. Мушкетик).* Модальні синтаксеми, крім прямої згоди на поставлене питання, дають ще й оцінку і виражають невпевненість, сумнів, припущення мовця.

Згода / незгода, „спричинена емоційним ставленням до сказаного, може мати різні семантичні нашарування, найпоширенішими засобами вираження яких є інтонація і лексика" [Баландіна 2002, с. 294]. Саме вигуки та частки і відіграють вирішальну роль у вираженні емоційності та щирості мовлення. Підсилення вигуком згоди / незгоди сприяє досягненню максимального прагматичного ефекту: *1),,– Хіба в дорозі нам ще кручі будуть?! – **О, так**, моя дитино! Великі кручі, і яри, і камені нас ждуть." (О. Олесь) 2),,– Гляди, щоб вранці бігать не прийшлося та грітись. – **А так**! Мороз одурювать уміє…" (О. Олесь) 3),,– Ніщо так не зближує людей, як спільний стіл у ресторані… – **О так, так**, – щиро посміхнулися поляки" (О. Чорногуз).* Вигуки „*О!", „А!"* належать до „емоційних вигуків" [Вихованець 1982, с. 131], які передають широке коло почуттів та переживань, у нашому випадку – це почуття суму та досади (1), схвалення (2, 3). Характерною ознакою цих вигуків є їх багатозначність.

Конструкція згоди з використанням частки *хай, нехай* виражає можливість схвалення непочатої або початої дії : *1),,– Благаю, скажіть… – Ну, **хай** буде по-твоєму…" 2),,– Зазіхань. Посягань, рубонув рукою повітря Тищенко. – **Нехай** і так. Не посягнувши – не досягнеш" (Ю. Мушкетик).* Частка *хай, нехай* демонструє певний вияв байдужості при відповіді. „Але цей небажаний для спілкування чинник, упливаючи на якість стосунків, не позначається на значенні: така реакція виключає можливість іншого розуміння, оскільки все ж є згодою" [Баландіна 2002, с. 284]. А вигук „*Ну!",* що супроводжує ці частки, також виражає байдужість, незацікавленість у відстоюванні своїх позицій.

Існує окрема група висловлювань, у яких негопозитивна функція передається не явно, а приховано, негопозитивне значення випливає із розуміння контексту та ситуації спілкування, зрозумілої лише її учасникам. Виходячи з цього, можна стверджувати, що „ імпліцитний зміст – це така інформація, яка, не маючи безпосереднього вираження, виводиться з експліцитного змісту мовних одиниць внаслідок їхньої взаємодії зі знаннями отримувача (адресата – читача, слухача) тексту, зокрема з інформацією, яка береться з контексту та ситуації спілкування" [Бацевич 2004, с. 326]. І спостереження свідчать, „що імпліцитність виявляється найрізноманітнішими способами в усіх можливих сферах уживання мови" [Бацевич 1993, с. 54]. Тенденція до імпліцитності має можливість збільшувати експресивність, емоційність та естетичний уплив мовця на слухача [Арнольд 1982, с. 90]. Саме імпліцитні мовленнєві акти здатні передавати не лише предметно-логічну інформацію, але й емоційну, оцінну, функціонально-стилістичну та експресивну.

У негопозитивних мовленнєвих актах імпульсивність та емоційність найбільш часто виражається за допомогою цитатних запитань або повторів, але з іншою

інтонацією. У цих ситуаціях мовець намагається погодитися зі слухачем чи заперечити йому його ж словами: *1)„– Ти дерева цього не бачила ніколи? –* ***Не бачила ніколи****.” 2)„– Любиш? –* ***Люблю, люблю, люблю****.” 3)„– Уже кінець?! І се сумна казка… – Ні,* ***не кінець****! ” (О. Олесь).*

Використання цитування, яке містить додаткові компоненти, більш уживане в мовленнєвих ситуаціях імпліцитної згоди / незгоди: *1) „– Ви нашу бачили сестру? Вона сліпа… –* ***Бачили і чули*** *її прекрасний голос” (О. Олесь). 2)„– Дайте хоч померти спокійно… –* ***Не дам,*** *Карле Івановичу,* ***не дам****” (О. Чорногуз).* Використані у прикладах повтори та уточнення підсилюють та конкретизують згоду.

Висловлювання-реакції завжди оформляється з новою інтонацією, яка відрізняється від інтонації висловлювання-стимулу. Повторення слів співбесідника з іншою (наприклад, питальною) інтонацією виступають „цитатні питання” [термін Боргер 2004]. Цитатні питання являють собою реакцію мовця на попереднє висловлювання співрозмовника. Питання в позиції відповіді виражають модальне значення незгоди. Серед цитатних питань, які використовуються в ситуації згоди / незгоди, виокремлено власне питання, *що*-питання, *чому(чого)*-питання, *як*-питання, *яка*-питання та інші.

За допомогою власне-запитання мовець не лише перепитує співрозмовника, а й виражає згоду / незгоду з його словами: *1)„– Їдьмо звідси! Сьогодні ж їдьмо! –* ***Їхати?*** *Я не хочу їхати!” (В. Минко). 2)„– Так. Ви знаєте генерала? –* ***А хто його в нашому місті не знає?****” (О. Чорногуз).*

Цитатне *що-*, *чому-, чого-*, *навіщо*-питання – це засіб вираження позитивної / негативної реакції на висловлювання співрозмовника й одночасно висловлювання-стимул пояснити, доповнити, продовжити висловлювання, використовується в ситуаціях непорозуміння і нерозуміння: *1)„– Ні, граф. Нам не судилося бути разом. –* ***Що*** *ти таке кажеш?” (О. Чорногуз). 2)„ – А ви що – проти? –* ***Чому*** *я повинен бути проти, коли вся Європа за?” (О. Чорногуз). 3)„ – Можна йти? –* ***А чого*** *ж? ” (О. Чорногуз). 4)„– Тобі не цікаво? –* ***Чому*** *ж не цікаво?” (О. Олесь). 5)„– Ось він іде … Ми можемо його спитать самого. –* ***Навіщо*** *там питати? Ні ліворуч, ні праворуч не вів він нас ніколи” (О. Олесь).*

Як-питання використовуються в ситуації нерозуміння і неприйняття позиції або слів співбесідника: *1)„ – Нема Емочки дома… –* ***Як*** *нема? Таж досі була” (В. Минко).* 2*)„– Все, не турбуйтесь, пані. –* ***Як*** *не турбуватись?! Тепер такі шахраї…” (О. Олесь).*

Питання-цитати можуть бути орієнтованими на пропозицію або наполягання попереднього висловлювання. Вони включають повтор інформації попереднього висловлювання і як перепитування часто гальмують змістовний розвиток діалогу, переводять його в емоційне русло. Мовець повідомляє істину з певними комунікативними намірами і не чекає перепитування або негативної реакції на свої слова. Перш ніж продовжити діалог, мовець повинен відреагувати на цитатне запитання розмовника.

Незгода в діалогічному мовленні може бути виражена питальною конструкцією. Як правило, це риторичне запитання, яке виражає незгоду з думкою, поглядом, дією розмовника: *1)„ – Чому це не вміємо любити? – так само тихо втрутився у їхню розмову Сергій. –* ***Умієм о?*** *– голос Рити став шерхлим з напруги” (Ю. Мушкетик*).

У цій статті було описано універсальні комунікативні моделі негопозитивних мовленнєвих актів і виокремлено найбільш уживані засоби їх реалізації. Характерні способи вираження згоди та незгоди в художньому діалозі представлені такими типовими експліцитними формами: перформативом – *погоджуюся / не погоджуюся* та його формами, комунікативами *так / ні*, модальними словами *добре, гаразд, звичайно, зовсім, правильно, справді, нізащо,* модальними синтаксемами *мабуть,*

може, можливо, само собою, отже, певно, очевидно, дієсловом *брехати* та імпліцитними*:* конструкціями з цитуванням та цитатними запитаннями. Описані в дослідженні моделі експліцитної / імпліцитної згоди / незгоди являють собою лише початок дослідження явних / прихованих негопозитивів в українській мові.

Література

Арнольд И.В. Импликация как прием построения текста и предмет филологического изучения. – Вопросы языкознания. – 1982. – №4. – С. 83-91. *Андрієвська Е.М*. Інтонаційне вираження категорії згоди / незгоди у французькому діалогічному мовленні (експериментально-фонетичне дослідження): Дис… канд. філол. наук: 10.02.05. – К., 2001, – 208 с. *Багдасарян В.Х*. Проблема имплицитного: Логико-методолог. аналіз. – Єреван, 1983. – С. 135. *Баландіна Н.Ф.* Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті: Монографія. – К.: АСМІ, 2002. – 332 с. *Бацевич Ф.С*. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія", 2004. – 344 с. *Бацевич Ф. С.* Співвідношення типів смислової імпліцитності в мові (на матеріалі російської мови) // Мовознавство. – 1993. – №1. – С. 54-59. *Боргер Я.В.* Комплексный анализ речевых актов негативной реакции (на материале современных драматических произведений) // Автореф. дис… канд. филол. наук: 10.02.01 / Тюменский государственный ун-т. – Тюмень. – 2004. – 21 с. *Вихованець І. Р.* та інші. Граматика української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко. – К.: Рад. Школа, 1982. – 208 с. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с. *Осовська І.М.* Імпліцитна відмова: визначення та структурно-семантичні характеристики (на матеріалі сучасної нім. мови) // XI Международная конференция по функциональной лингвистике „Функциональное описание языка и его единиц". Сб. научн. докл. – Ялта 4-8 октября. – 2004. – С.270-272. *Остин Дж.* Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып №17: Теория речевых актов. – С.22-130. *Рудик І.М.* Комунікативно-прагматичні типи висловлювань зі значенням згоди / незгоди в сучасній англійській мові: Дис… канд. філол. наук: 10.02.04 / Житомирський державний педаг. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2000. – 174 с. *Формановская Н.И.* Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. – М.:„ИКАР", 2007. – 480 с.

Література

Вейсман А. Д. Греческо – русский словарь. – М., 1991. – 1370 с. *Дворецкий И. Х.* Древнегреческо-русский словарь: В 2-х т. – М.: Гос. изд. иностр. и нац. слов. – 1958. *Соколова С. О.* Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. – К.: Наукова думка, 2003. *Чернюх Б. В.* Дієслівна префіксація у ранній латині: префікс per- // Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень і методика викладання іноземних мов професійного спілкування у вищій школі: Збірник наукових праць. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – С. 196 – 198. *Boisacq É.* Dictionnaire étymologique de la langue grecque. – Heidelberg: Carl Winter; Paris: Klincksieck, 1916. *Chantraine P.* Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots. – T. I-III– P.: Klincksieck, 1970. *Liddell H. G.* and *Scott R.* A Greek – English Lexicon. – Oxford: Clarendon Press, 1996. *Homers* Ilias/ rec. F. Ameis. – Leipzig: B. G. Teubner, 1896. *Homers* Odyssee/ rec. F. Ameis. – Leipzig: B. G. Teubner, 1895.

СОЙКО Т.
(Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка)

ПРЕФІКС ΔΙΑ- В ГОМЕРІВСЬКОМУ ЕПОСІ: СЕМАНТИКА ТА ФУНКЦІЇ

Для давньогрецької мови, як і багатьох інших, властива розгорнута система префіксів. Префіксація була одним з найпоширеніших способів словотвору. В індоєвропейських мовах уточнення значення дієслова відбувається за допомогою префіксів, які сформувалися на основі адвербіальних утворень з просторовою семантикою [Чернюх 2007, с. 196].